

УДК 911.3:81:39(477)

ЕТНОМОВНЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНИ

Р. Лозинський

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. П. Дорошенка, 41, м. Львів, 79000, Україна*

На підставі аналізу територіальних особливостей мовної ситуації в Україні запропоновано два варіанти етномовного районування території держави. В першому варіанті виділено п'ять етномовних провінцій (Західну, Центральну, Сіверсько-Слобожанську, Придніпровсько-Донецьку, Південну), 18 етномовних областей, 81 етномовний район. В іншому варіанті виділено 12 етномовних регіонів. Запропоновано етномовне районування території України може бути основою для інших видів районування, які враховують етнічний чинник.

Ключові слова: етномовне районування, мовна ситуація, мовний склад населення, перепис населення, рідна мова.

Районування, як відомо, – це особливий різновид географічної систематизації, сутність якого полягає у поділі (розчленуванні) території дослідження на рівнозначні або ієрархічно підпорядковані частини (таксони). Виділені в процесі районування таксони, з одного боку, повинні відповідати критерію їхньої специфіки, з іншого, – критерію єдності, цілісності*.

За основу виділення таксономічних одиниць у процесі етномовного районування взято аналіз мовної ситуації на конкретній території, а також сукупності чинників її формування, які діють у кожному конкретному випадку. У процесі районування, в разі потреби, залучено матеріали про етнічний склад населення, особливості демографічної ситуації, особливості історичного розвитку, географічне, зокрема, етногеографічне положення, специфіку господарського розвитку тощо.

Для того, щоб відобразити просторову диференціацію етномовного простору, прийнято таку ієрархію таксономічних одиниць: етномовна провінція, етномовна область, етномовний район.

Етномовні провінції виділено за відмінностями історичного розвитку території впродовж тривалого періоду (щонайменше декілька сторіч), особливостями заселення та господарського розвитку, а також макрогеографічним положенням, тобто чинниками, які мають найбільший, найстійкіший вплив на формування й розвиток мовної ситуації. Тривала дія цих чинників створила умови для формування певного мовного складу населення, визначала спрямування етномовних процесів. Усього виділено п'ять етномовних провінцій: Західну, Центральну, Сіверсько-Слобожанську, Придніпровсько-Донецьку, Південну (рис. 1).

Етномовні області виділено за такими показниками: специфіка мовного складу населення (перевага населення, що вважає рідною українською мову або російською мо-

---

© Лозинський Р., 2009

* Алаев Э. Б. Социально-экономическая география: Понятийно-терминологический словарь / Э. Б. Алаев. М.: Мысль, 1983. С. 116–117.

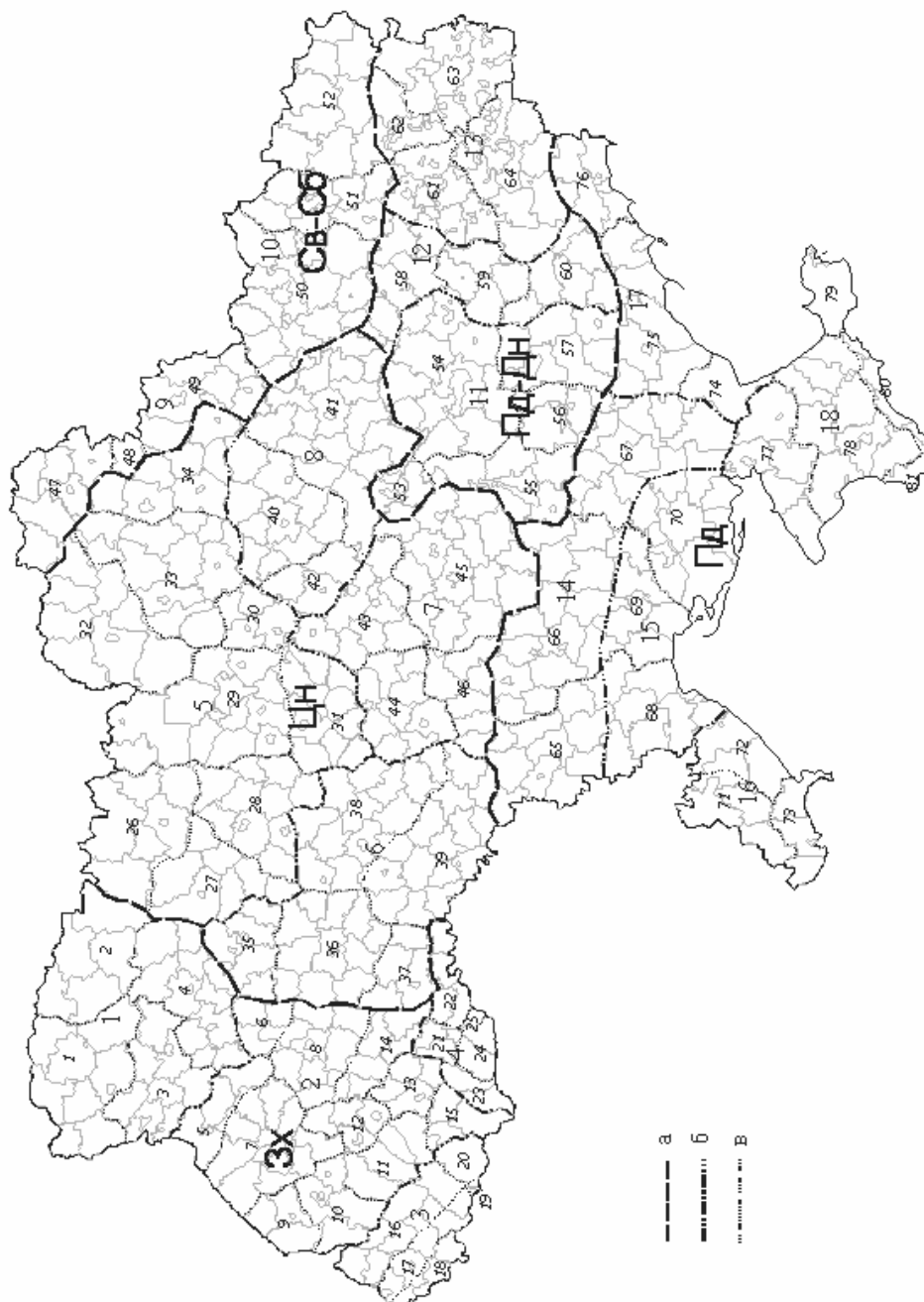

Рис. 1. Етномовне районування України.
Межі: а – провінцій, б – областей, в – районів.

Етномовні провінції: Зх – Західна, Цн – Центральна, Св–Сб – Сіверсько-Слобожанська, Пд-Дн – Придніпровсько-Донецька, Пд – Південна.

Етномовні області: 1 – Волинська, 2 – Галицька, 3 – Закарпатська, 4 – Чернівецька, 5 – Поліська, 6 – Подільська, 7 – Правобережна, 8 – Лівобережна, 9 – Сіверсько-Сумська, 10 – Харківсько-Старобільська, 11 – Придніпровська, 12 – Гуляйпільсько-Лозівська, 13 – Донецька, 14 – Дністерсько-Дніпровська, 15 – Північнопричорноморська, 16 – Південно-Бессарабська, 17 – Приазовська, 18 – Кримська.

Етномовні райони: 1 – Ковельський, 2 – Сарненський, 3 – Луцький, 4 – Рівненський, 5 – Сокальсько-Бродівський, 6 – Кременецький, 7 – Львівський, 8 – Тернопільський, 9 – Самбірсько-Мостиський, 10 – Дрогобицько-Стрийський, 11 – Долинсько-Надвірнянський, 12 – Івано-Франківський, 13 – Коломийський, 14 – Чортківський, 15 – Косівсько-Верховинський, 16 – Свалявсько-Міжгірський, 17 – Ужгородсько-Мукачівський, 18 – Берегівсько-Виноградівський, 19 – Солотинський, 20 – Рахівський, 21 – Чернівецький, 22 – Хотинський, 23 – Вижницький, 24 – Сторожинецько-Глибоцький, 25 – Герцівський, 26 – Коростенський, 27 – Новоград-Волинський, 28 – Житомирський, 29 – Київський, 30 – Переяславський, 31 – Білоцерківський, 32 – Чернігівський, 33 – Ніжинсько-Прилуцький, 34 – Конотопсько-Ромнівський, 35 – Шепетівський, 36 – Хмельницький, 37 – Кам'янець-Подільський, 38 – Вінницький, 39 – Могилівсько-Тульчинський, 40 – Лубнівсько-Миргородський, 41 – Полтавський, 42 – Золотоноський, 43 – Черкаський, 44 – Уманський, 45 – Кіровоградський, 46 – Гайворонський, 47 – Сіверський, 48 – Путивльський, 49 – Сумський, 50 – Харківський, 51 – Куп'янсько-Ізюмський, 52 – Старобільський, 53 – Кременчуцький, 54 – Дніпропетровський, 55 – Криворізький, 56 – Нікопольський, 57 – Запорізький, 58 – Лозівський, 59 – Покровсько-Межівський, 60 – Гуляйпільський, 61 – Краматорський, 62 – Лисичанський, 63 – Луганський, 64 – Донецько-Макіївський, 65 – Балтсько-Ананівський, 66 – Надбужко-Інгулецький, 67 – Каховський, 68 – Одеський, 69 – Миколаївський, 70 – Херсонський, 71 – Болградсько-Тарутинський, 72 – Задністерський, 73 – Придунайський, 74 – Генічеський, 75 – Мелітопольсько-Бердянський, 76 – Маріупольський, 77 – Північнокримський, 78 – Центральнокримський, 79 – Керченський, 80 – Південнокримський, 81 – Севастопольський.

ву), домінування певної мови в міжетнічних відносинах, тенденції розвитку етномовних процесів, зокрема процесу мовної асиміляції, а також ступінь поширення двомовності, особливості історичного розвитку регіональних систем розселення.

Усього виділено 18 етномовних областей: чотири у складі Західної етномовної провінції (Галицька, Волинська, Чернівецька Закарпатська.), чотири – у Центральній (Подільська, Поліська, Правобережна, Лівобережна), дві – у Сіверсько-Слобожанській (Сіверсько-Сумська, Харківсько-Старобільська), три – у Придніпровсько-Донецькій (Донецька, Придніпровська, Гуляйпільсько-Лозівська), п'ять – у Південній (Північнопричорноморська, Дністерсько-Дніпровська, Південнобессарабська, Приазовська, Кримська).

Етномовні райони – це найдрібніші з виділених таксономічних одиниць етномовного районування. Межі етномовних районів визначено передусім за локальними особливостями мовного складу населення й етномовних процесів, ступенем домінування певної мови, наявністю ареалів розселення осіб, що володіють локальними етнічними мовами, діалектними особливостями жителів, належністю до обласних і місцевих систем розселення, центри яких зазвичай і визначають спрямування етномовних процесів на мезо- і мікрорівні. Усього виділено 81 етномовний район.

Останніми десятиріччями в Україні у суспільній географії запанувала така тенденція: виконуючи інтегральне чи галузеве районування території держави, чітко прив'язувати межі таксономічних одиниць до меж адміністративних областей. У процесі етномовного районування ми відмовилися від такого принципу. Підставою для цього були суттєві територіальні відмінності мовної ситуації в межах однієї адміністративної

області. Наприклад, зовсім іншою є мовна ситуація в південній (Південна Бессарабія), центральній (район Одеси) і північній (район Балти і Котовська) частинах Одеської обл., або на півночі Луганщини порівняно з центральними та південними їхніми районами. Іноді очевидно була недоцільність прив'язувати межі етномовних районів до меж адміністративних районів. Наприклад, на Закарпатті Ужгородський і Виноградівський райони охоплюють частини різних етнічних територій: української та угорської, й, відповідно, мовна ситуація на півдні і півночі цих адміністративних районів зовсім інша. Там, де не було настільки чітких відмінностей мовної ситуації в межах одного адміністративного району або області, етномовні межі усе таки накладалися на межі областей і районів, тому що адміністративні межі, здебільшого, є основою формування обласних і районних систем розселення, певними комунікативними бар'єрами, які відділяють реальні етномовні середовища, а також з огляду на практичні потреби проведення мовної політики, яку розробляють на підставі чинного адміністративно-територіального устрою.

У процесі виконання етномовного районування постало також питання доцільності виділення таксономічної одиниці, вищої, ніж етномовна провінція. Такою таксономічною одиницею могла б бути етномовна зона. Етномовне зонування можна виконувати за особливостями заселення та господарського освоєння території України, що значно пов'язує його з природними умовами території й, відповідно, природними зонами.

Є суттєві загальносуспільні відмінності між зоною давнього освоєння в Україні (лісостепова зона й зона мішаних лісів) та степовою зоною, господарське освоєння якої відбулося останніми століттями. Про наявність таких відмінностей неодноразово зазначали у працях українські науковці-географи. Відмінності ці доволі чітко простежено й в етномовному просторі України.

У лісостеповій зоні та зоні мішаних лісів на території давнього господарського освоєння українське населення жило впродовж багатьох сторіч. Межею цієї території на півночі й заході є державні кордони території України, межею на сході й півдні – території, які були заселені принаймні з середини XVII ст.

Особливості мовної ситуації в зоні давнього заселення такі:

- абсолютно домінують українські мовні середовища;
- у мовному складі значно переважає населення, для якого рідною є українська мова;
- українська мова домінує в міжетнічних відносинах;
- населення, для якого рідною мовою є російська, зосереджене у найбільших містах;
- рівень мовної русифікації українців незначний;
- відбувається мовна українізація етнічних меншин;
- середній і низький рівень поширення двомовності.

На мовну ситуацію значно впливають доволі низький рівень промислового розвитку, невисокі показники урбанізації території, ще доволі значна щільність сільського населення в деяких регіонах.

Особливості мовної ситуації у степовій зоні, заселення якої відбувалося наприкінці XVIII ст.–у XIX ст., а дозаселення деяких територій навіть у другій половині XX ст. такі:

- перевага російських мовних середовищ у міських поселеннях, українських – у сільській місцевості;
- висока частка осіб, які рідною мовою вважають російську, в мовному складі населення;

- домінування російської мови в міжетнічних відносинах;
- високий і середній рівень русифікації українського населення, а також представників інших етнічних спільнот;
- тенденція до подальшої русифікації населення;
- високий рівень двомовності населення.

Рівень урбанізації населення степової зони є доволі високим, щільність сільського населення – незначна.

Наявність широкої перехідної смуги на межі степу й лісостепу, заселеність якої впродовж сторіч змінювалася в процесі зміни політичної ситуації, а також значний вплив азональних чинників на мовну ситуацію, не дають підстав стверджувати про наявність чіткої межі між цими двома зонами, свідчать проти доцільності виділення в межах України етномовних зон.

Наприклад, Кіровоградська обл. – типова перехідна територія, ступінь заселеності якої неодноразово змінювався. Її важко чітко зачислити до якоїсь із етномовних зон.

Унаслідок індустріалізації на північ у лісостепову зону вклинюється доволі великий район домінування російської мови (Кременчук, Світловодськ), який за особливостями мовної ситуації близький до русифікованого регіону Індустріального Придніпров'я, а не до україномовних районів Полтавщини й Кіровоградщини. Особливості мовної ситуації на Сіверщині та Слобожанщині, зокрема, особливості заселення, тривале перебування у складі Росії, вплив державного кордону з Росією також не дають змоги стверджувати тут про великий вплив зональних чинників.

Досвід дослідження мовної ситуації в інших регіонах світу дає підстави зробити висновок, що роль зональних чинників у розвитку мовної ситуації важлива для суспільств з традиційним аграрним господарством, які ще домінують в Африці й деяких районах Азії. За таких умов різні етнічні групи мають специфіку форм господарської діяльності й, відповідно, їхнє розселення пов'язане з природними зонами. Процеси індустріалізації, модернізації й глобалізації руйнують традиційні етнокультурні ландшафти, жорстко прив'язуючи розвиток суспільних процесів, у тім числі й етномовних, до полюсів зростання, серцевинних ареалів тощо.

Є також розбіжності в тому, як назвати верхній рівень таксономічного ряду етномовного районування. В історико-географічній та етногеографічній літературі зазвичай виділяють етнічну територію, або територію держави. На перший погляд, у будь-якому варіанті районування, де враховують як один з головних етнічний чинник, верхній рівень мала б становити етнічна територія. З іншого боку, теоретичні засади дослідження етнічних територій розроблені доволі слабо, етнічні території відрізняються суттєво за розміром, структурними параметрами. Часто трапляються доволі широкі перехідні смуги між етнічними територіями різних народів. Політичний розвиток територій, складні процеси державотворення призвели до значного незбігання етнічних меж і державних кордонів. Зазвичай більшість національних держав охоплює частину території інших етносів, збереглося також чимало поліетнічних держав. Відповідно, є практична необхідність прив'язувати етногеографічне районування, зокрема галузеве, у тім числі й етномовне, до політичних кордонів, тобто верхньою таксономічною одиницею вважати територію держави.

Запропоноване вище етномовне районування території України може бути основою для інших видів районування, які враховують етнічний чинник, зокрема, інтегрального етногеографічного районування, етнополітичного, етнокультурного тощо.

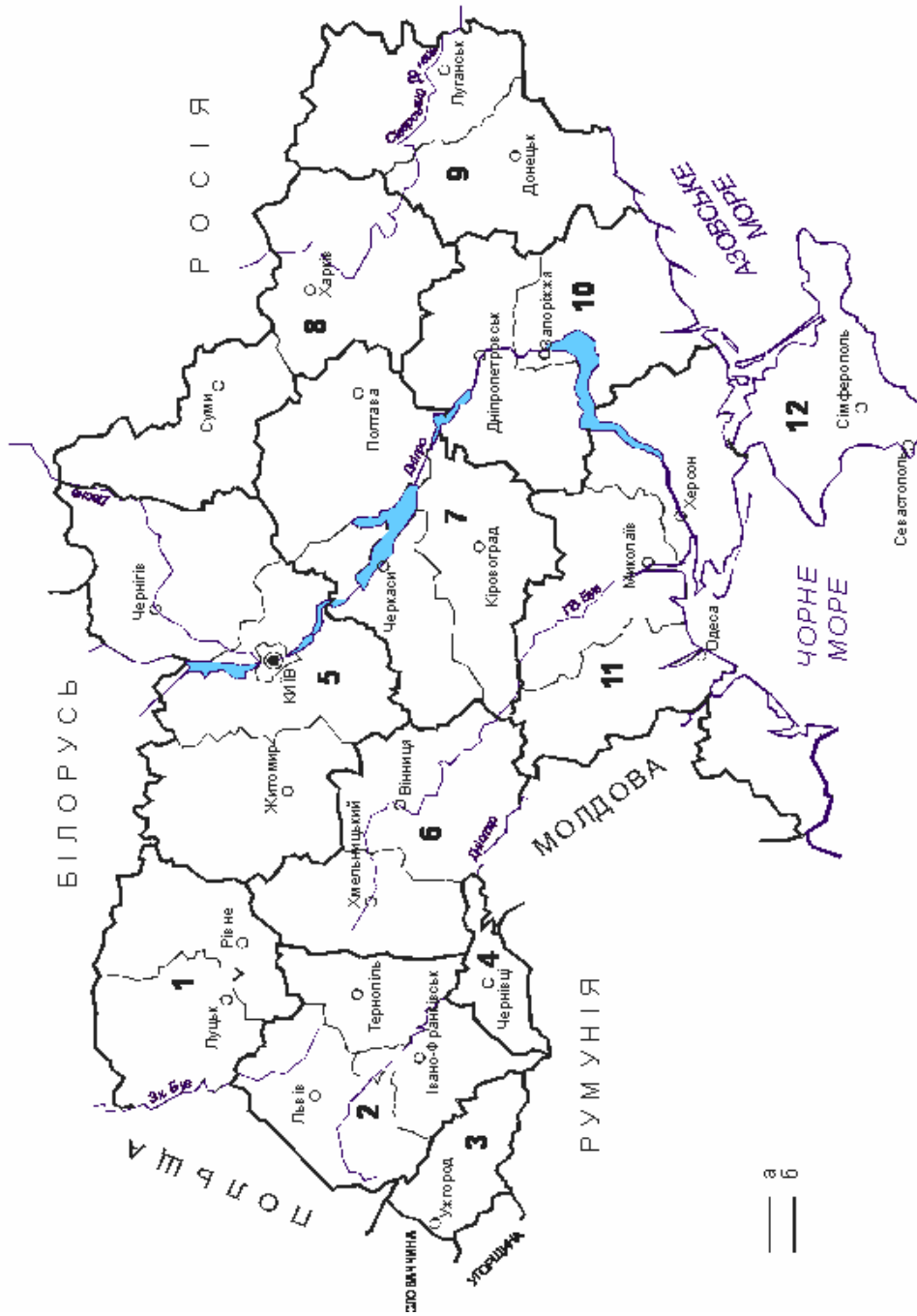

Рис. 2. Етномовна регіоналізація України.

Межі: а – адміністративних областей, б – етномовних регіонів.

Етномовні регіони: 1 – Волинський, 2 – Галицький, 3 – Закарпатський, 4 – Чернівецький, 5 – Поліський, 6 – Подільський, 7 – Центральний, 8 – Північно-Східний, 9 – До-нецький, 10 – Придніпровський, 11 – Південний, 12 – Кримський.

Цю схему районування можна також трансформувати, заклавши в основу межі адміністративних областей. Тоді доволі чітко можна виділити 12 етновних регіонів: Закарпатський (Закарпатська область), Чернівецький (Чернівецька), Галицький (Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська), Волинський (Волинська, Рівненська), Поліський (Житомирська, Київська, Чернігівська області, м. Київ), Подільський (Хмельницька, Вінницька), Центральний (Черкаська, Полтавська, Кіровоградська), Північно-Східний (Сумська, Харківська), Донецький (Донецька, Луганська), Придніпровський (Дніпропетровська, Запорізька), Південний (Одеська, Миколаївська, Херсонська), Кримський (АР Крим і м. Севастополь) (рис. 2).

Мовний склад населення етновних регіонів України

Етновні регіони	Усе населення	Рідна мова					
		українська		російська		інші	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%
Галицький	5 150 585	4 978 943	96,67	136 832	2,66	34 810	0,68
Закарпатський	1 254 614	1 016 268	81,00	36 412	2,90	201 934	16,10
Західноволинський	2 228 659	2 164 626	97,13	58 464	2,62	5 569	0,25
Кримський	2 401 209	228 250	9,51	1 890 960	78,75	281 999	11,74
Південний	4 891 254	2 868 805	58,65	1 691 062	34,57	331 387	6,78
Північно-Східний	4 192 576	2 638 108	62,92	1 483 709	35,39	70 759	1,69
Подільський	3 190 593	3 031 044	95,00	141 874	4,45	17 675	0,55
Поліський	7 013 372	5 925 376	84,49	997 326	14,22	90 670	1,29
Придніпровський	5 488 034	3 353 415	61,10	2 065 153	37,63	69 466	1,27
Східний	7 365 754	1 925 487	26,14	5 364 050	72,82	76 217	1,03
Центральний	4 145 224	3 752 678	90,53	359 394	8,67	33 152	0,80
Чернівецький	919 028	694 468	75,57	48 434	5,27	176 126	19,16

З виділених 12 етновних регіонів найвищою частка населення, що вважає рідною мовою українську, є у Волинському, далі йдуть Галицький, Подільський, Центральний (див. таблицю). У всіх цих районах частка осіб, для яких рідною мовою є українська, перевищує 90 %. Регіонів, у яких перевагу має населення, що вважає рідною мовою російську, лише два – Кримський і Східний.

ETHNOLINGUISTIC REGIONALIZATION OF UKRAINE

R. Lozynsky

*Ivan Franko National University of Lviv,
Doroshenko St., 41, UA – 79000 L'viv, Ukraine*

On the basis of analysis of linguistic situation territorial features in Ukraine two ethnolinguistic regionalization variants are offered. Five ethnolinguistic provinces (Western, Central, Siversk-Slobojansk, Dnieper-Donetsk and South), 18 ethnolinguistic areas and 81 ethnolinguistic district are selected in the first variant. 12 ethnolinguistic regions are selected in other variant. Offered ethnolinguistic regionalization of Ukraine territory can be a basis for other types of regionalization, which take into account an ethnic factor.

Key words: ethnolinguistic regionalization, linguistic situation, linguistic composition of population, census, mother tongue.

ЭТНОЯЗЫКОВОЕ РАЙОНИРОВАНИЕ УКРАИНЫ

Р. Лозинский

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. П. Дорошенко, 41, г. Львов, 79000, Украина*

На основе анализа территориальных особенностей языковой ситуации в Украине предложено два варианта этноязыкового районирования территории государства. В первом варианте районирования выделено 5 этноязыковых провинций (Западную, Центральную, Сиверско-Слободскую, Приднепровско-Донецкую, Южную), 18 этноязыковых областей, 81 район. В другом варианте выделено 12 этноязыковых регионов.

Предложенное этноязыковое районирование территории Украины может быть основой для других видов районирования, которые учитывают этнический фактор.

Ключевые слова: этноязыковое районирование, языковая ситуация, языковой состав населения, перепись населения, родной язык.

Стаття надійшла до редколегії 24.02.2008

Прийнята до друку 20.09.2008